

Problemy polskiej architektury wystawienniczej lat 40. i 50. XX wieku

Andrzej K. Olszewski

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Rola architektury wystaw jest w historii architektury powszechnie znana. Architektura ta, choć skazana na rozbiórkę, wytyczała nowe drogi w konstrukcjach (wystawy we Francji w XIX wieku), była przeglądem najnowszych osiągnięć i wzorcem na długie lata. Wystarczy tu przypomnieć dwie paryskie wystawy: Wystawa Sztuki Dekoracyjnej w 1925 roku i Sztuka i Technika w Życiu Współczesnym z 1937 roku. Pierwsza znana jest z form, które określamy jako Art Deco, druga z wprowadzonym przeze mnie przed laty pojęciem styl 1937¹. W Drugiej Rzeczypospolitej największą wystawą była Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu w 1929 roku. Prezentowała w architekturze dotychczasowe formy jak i nowe propozycje awangardy². Duże znaczenie w polskiej architekturze wystawienniczej miały Targi Wschodnie we Lwowie odbywające się w latach dwudziestych i trzydziestych ubiegłego stulecia³.

Problemy interesujących nas wystaw lat 40. i 50. XX wieku otwiera Wystawa Ziem Odzyskanych we Wrocławiu (21 lipca - 31 października 1948 r.). Była ona po wspomnianej poznańskiej, największą po dzień dzisiejszy imprezą wystawienniczą na obszarze kraju (il. 1). Miała ukazać w bardzo szerokich aspektach procesy gospodarczego i kulturalnego rozwoju terenów przyznanych Polsce po II wojnie światowej⁴. Na tych terenach zwanych Ziemią Odzyskanymi osiedlali się przybysze z odebranych Polsce terenów na wschodzie oraz z Polski Centralnej. Wystawa była jedną z imprez towarzyszących Światowemu Kongre-

sowi Intelktualistów (25 - 28 sierpnia 1948 r.).

Była zlokalizowana w Parku Szczytnickim w miejscu Wystawy Niemieckiej z 1913 roku, upamiętniającej stulecie Bitwy pod Lipskiem i upadek Napoleona. Po wystawie tej pozostały monumentalne budynki, należące do wybitnych dzieł wczesnego modernizmu: Hala Stulecia zwana Halą Ludową projektu Maxa Berga, oraz Pawilon Czterech Kopuł i Pawilon Prostokątny projektu Hansa Poelziga. Obok wzniesiono Pawilon Przemysłowy. W głębi poza budynkami, całości dopełniał basen otoczony pergolą. Na WZO budynki te z dziedzińcem honorowym pośrodku (teren A) zawierały wystawę problemową. Na dziedzińcu projektu Marka Leykama stanęła 106 metrowa stalowa iglica autorstwa konstruktora Stanisława Hempła (il. 2), oraz również jego projektu trzy ażurowe 15 metrowe drewniane łuki, symbolizujące trzy lata pracy na Ziemiach Odzyskanych (il. 1). Wokół usytuowane były różne pawilony (teren B) przeznaczone na ekspozycję części społeczno-gospodarczej. Całe miasto Wrocław potraktowano jako tło całości w postaci różnych wystaw okazjonalnych (teren C)⁵.

5. *Katalog oficjalny Wystawy Ziem Odzyskanych we Wrocławiu lipiec- wrzesień 1948*, Wrocław 1948; *Wystawa Ziem Odzyskanych*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1944-1960*, tom 2, rok 1948, s. 171-182; Minorski Jan, *Wystawa Ziem Odzyskanych we Wrocławiu*, „Architektura”, 1948, nr 10 (12) s. 1-29; *Album Pamiątkowy Wystawy Ziem Odzyskanych*, zdjęcia: Czesław Olszewski, Jan Bułhak, Edward Falkowski, Wrocław 1948, Wydanie Specjalne Towarzystwa Miłośników Wrocławia, Wrocław 6 maja 1983 r.

1. *Wystawa Ziem Odzyskanych we Wrocławiu 1948. Dziedzielnice Główny*. Marek Leykam, Stanisław Hempel. Repr. „Architektura” 1948, nr 10

1. Drexlerowa Anna, Olszewski Andrzej K., *Polska i Polacy na Powszechnych Wystawach Światowych 1851-2000*, Warszawa 2005; *Polish Participation in World Exhibitions 1851-2005*, Warszawa 2008; Wystawa Paryska 1925, Materiały z Sesji Naukowej Instytut Sztuki PAN, Warszawa 16-17 listopada 2005, IS PAN, Warszawa 1976, s. 205-227; tenże, *Polska na paryskiej Exposition Internationale Aart. Et Techniques dans la Vie Moderne 1937 roku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1986, nr 1, s. 81-103.

2. Zwołanowska Barbara, *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. XI, 1975, s. 177-225; Grzeszczuk-Brendel Hanna, *Architektura Powszechnej Wystawy Krajowej (1929), a architektura lat i 30-tych w Poznaniu. Transfer idei modernistycznych* [w:] *Modernizm w Europie, modernizm w Gdyni. Architektura lat międzywojennych i jej ochrona*, red. M.J. Sołtysik i R. Hirsch, Gdynia 2009, s. 115-123.

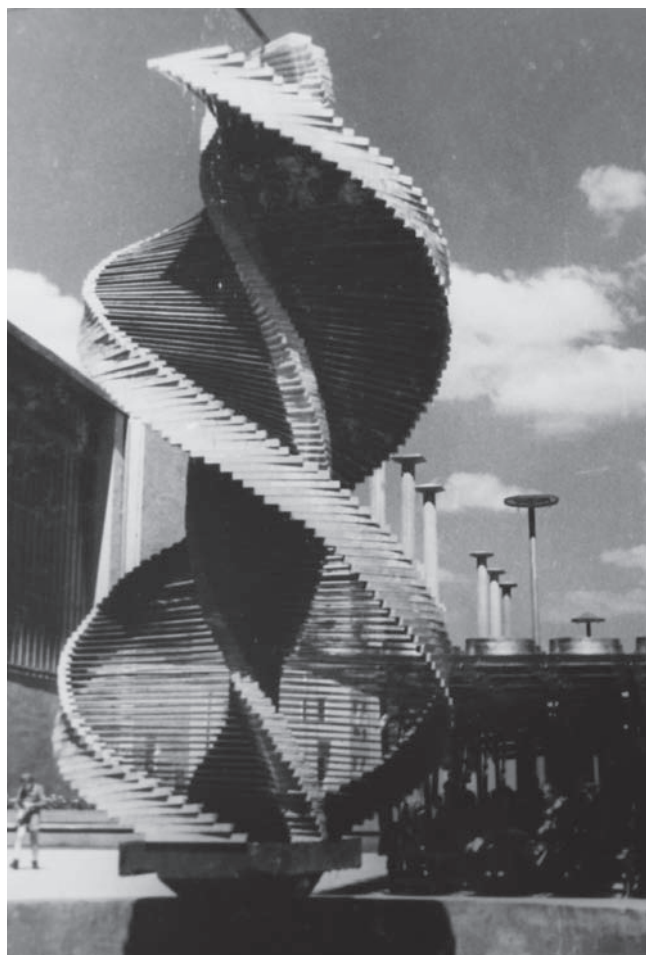
3. Cielątkowska Romana, *Targi Wschodnie we Lwowie*, [w:] *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Zblewo 1998, s. 245-298.

4. Tyszkiewicz Jakub, *Sto wielkich dni Wrocławia. Wystawa Ziem Odzyskanych we Wrocławiu a propaganda polityczna na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945-1948*, Wrocław 1997.

2. WZO. *Iglica*. Stanisław Hempel. Repr. *Album pamiątkowy Wystawy Ziem Odzyskanych, 1950*

3. WZO, *spiralą przemysłowa*. Repr. *Album Pamiątkowy Wystawy Ziem Odzyskanych, 1950*

Wystawę Ziem Odzyskanych nazywano olimpiadą polskich architektów i plastyków. Było ich około dwustu⁶. Zaiste z tych, którzy przetrwali wojnę uczestniczyli w niej przedstawiciele różnych generacji i różnych orientacji artystycznych, a wśród nich nestor rzeźbiarz Xawery Dunikowski. Przeważało jednak pokolenie startujące w latach trzydziestych, z koordynatorem całości architektem Jerzym Hryniewieckim na czele. W gruncie rzeczy architektura i plastyka były kontynuacją tych lat. W 1948 roku nie obowiązywała jeszcze żadna doktryna estetyczna. W architekturze były to lata, jak pisał wówczas Maciej Nowicki „kontynuowania swobodnego funkcjonalizmu”⁷ (il. 3). Można powiedzieć, że w pewnym sensie Wystawa Ziem Odzyskanych była kontynuacją paryskiej wystawy Sztuka i Technika w Życiu Współczesnym z 1937 roku, nie tylko dlatego, że konstruktor Stanisław Hempel powtórzył efekt iglicy podwyższając ją do 106 m (paryska miała 41 m), lecz ze względu na rozwiązania architektoniczne i plastyczne świadczące o swobodnych interpretacjach młodej tradycji awangardy. Wystarczy tu wymienić pawilony: Przemysłowy z efektowną wieżą z wiader (Jerzy Romański, Mikołaj Kokozow, Adam Siemaszko) (il. 4), Przemysłu Chemicznego (Tadeusz

Brzoza, Tadeusz Herbert) (il. 5), Państwowego Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (Konstanty Danko, Eryk Lipiński), Państwowych Kamieniołomów (Michał Jassem)⁸. Wybitnym osiągnięciem architektury wystawienniczej była na Wystawie Ziem Odzyskanych wystawa problemowa oznaczona literą A. Zawierała ona 11 działów w tym 7 w Pawilonie Czterech Kopuł. Projektanci wykorzystywali różnorodne efekty formalne, zaskakując kombinacjami kompozycji form sugestywnie przekazujących treści. „Sztuka plastyczna współtwórcą wystawy wrocławskiej. Zerwanie z szablonem wykresów i statystyk” - pisał recenzent „Gazety Ludowej”⁹. Przed wejściem do pawilonu stały tryptyki z malarstwem Jana Cybisa i Jerzego Wolffa, Henryka Stażewskiego i Bohdana Urbanowicza oraz rzeźba z Pomnika Powstańców Śląskich Xawerego Dunikowskiego. Jego monumentalny Robotnik stanął przed wejściem do Hali Ludowej.

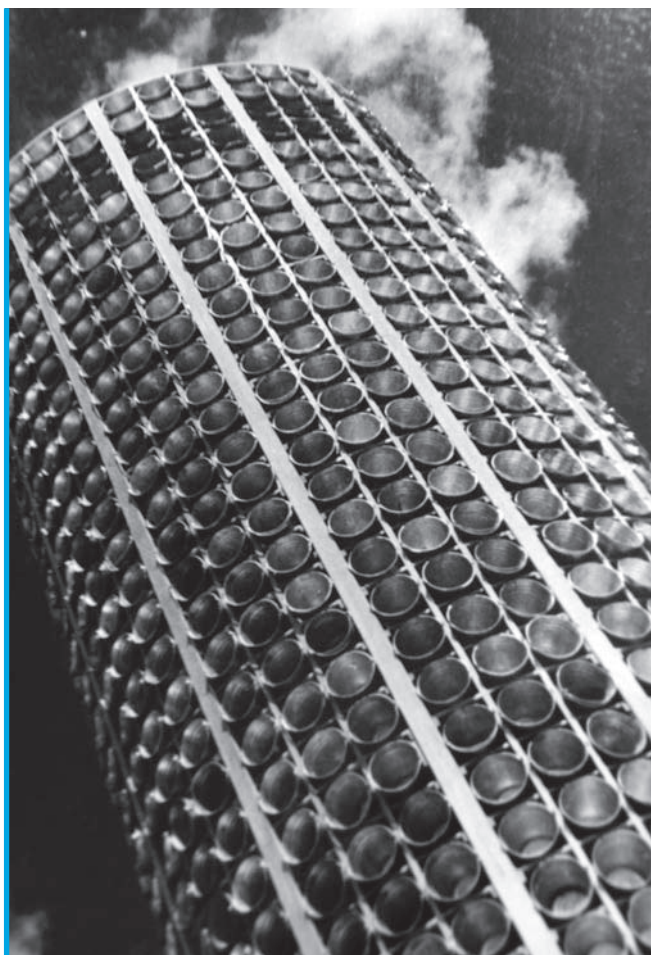
Wnętrza Pawilonu Czterech Kopuł to były najwyższe osiągnięcia sztuki wystawienniczej. W Rotundzie Zwycięstwa Tadeusz Zieliński i Czesław Wielhorski utworzyli kompozycję z grunwaldzkich mieczy, polskiego sztandaru i zdobycznej broni niemieckiej. Płaskorzeźby Jerzego Bandury ilustrowały walkę z Niemcami w latach 1939-1945. Jest rzeczą oczywistą, że musiały

6. *Wystawa Ziem Odzyskanych*, op.cit., s. 172.

7. Nowicki Maciej, *W poszukiwaniu nowego funkcjonalizmu*, „Skarpa Warszawska”, nr 3, 1945.

8. Minorski J. op.cit., s. 16, 24, 27, 29.

9. *Wystawa Ziem Odzyskanych*, op.cit., s. 173.

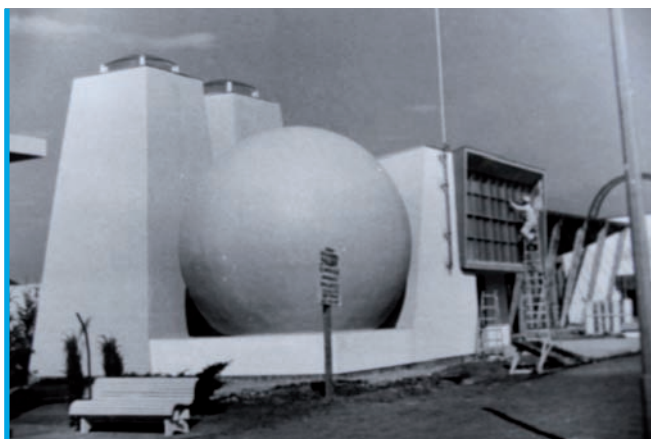

4. WZO, Wieża z wiader. Jerzy Romański, Mikołaj Kokozow, Adam Siemaszko. Repr. Album pamiątkowy Wystawy Ziem Odzyskanych, 1950

tu być silne akcenty propagandowe z wypowiedziami Bieruta, Cyrankiewicza, Stalina i Mołotowa.

W Dziale Zniszczeń uwagę przyciągała dramatyczna kompozycja rzeźbiarska z pociętych konstrukcji żelaznych autorstwa Czesława Wielhorskiego. W dziale poświęconym tematyce morskiej Jerzy Staniszkis i Michał Filipowicz zastosowali w kompozycji efekt powiększonych monet. Jednym z największych osiągnięć artystycznych był pawilon Węgiel autor-

5. WZO. Pawilon Państwowego Przemysłu Chemicznego. Tadeusz Brzoza, Tadeusz Herburt, Repr. „Architektura” 1948, nr 10

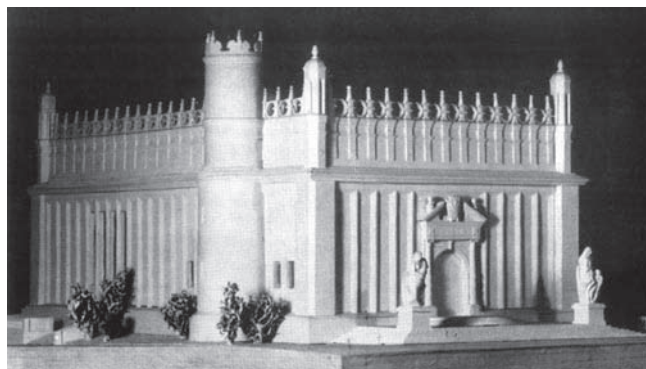
6. WZO. Pawilon Państwowego Przemysłu Chemicznego. Tadeusz Brzoza, Tadeusz Herburt, Repr. „Architektura” 1948, nr 10

stwa Wojciecha i Stanisława Zameczników i Tadeusza Pawlucia (il. 6). Najpopularniejszy wówczas tygodnik „Przekrój”, który proponował zachowanie ekspozycji w pawilonie po zamknięciu wystawy pisał: „wyniki przeszły wszelkie oczekiwania: to czego dokonali plastycy w pawilonie czterech kopuł jest świetnym osiągnięciem w dziedzinie sztuki użytkowej. Zrodził się jakby nowy rodzaj plastyczny, polegający na twórczej syntezie architektury, grafiki, rzeźby, malarstwa. W sumie dało to niespotykany dotąd wyraz plastyczny dla problematyki ideologicznej, historycznej i gospodarczej. Wydaje nam się, że jak dotąd, w żadnym kraju nie osiągnięto takiego poziomu koncepcji ekspresji plastycznej na odcinku wystawowym”¹⁰. Oczywiście, że odnośnie do wielu fragmentów ekspozycji, szczególnie malarstwa i rzeźby, krytycy mieli nieco zastrzeżeń, lecz w całości WZO była jednym z najwybitniejszych osiągnięć polskiego wystawiennictwa.

W rok później sytuacja zmienia się radykalnie. Narzucona doktryna realizmu socjalistycznego programowo eliminowała śmiało eksperymenty plastyczne, na rzecz neohistoryzmu. W zakresie wystawiennictwa

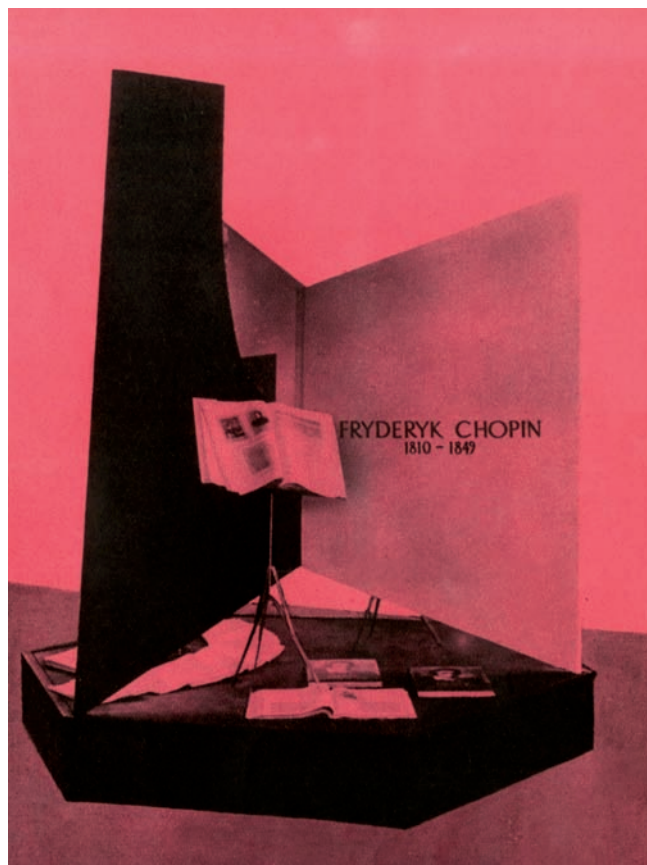
10. Bracia Rojek, *Brońmy czterech kopuł*, „Przekrój”, 1948, nr 180, s. 6, cyt. za: *Wystawa Ziem Odzyskanych*, [w:] *Polskie życie artystyczne.....*, op.cit., s. 181

7. Projekt pawilonu polskiego na Wystawę Rolniczą w Moskwie 1951. Kazimierz Marczewski, Zygmunt Stępiński i inni. Repr. „Architektura” 1951

8. Targi Poznańskie. Plakaty. Repr. „Projekt”

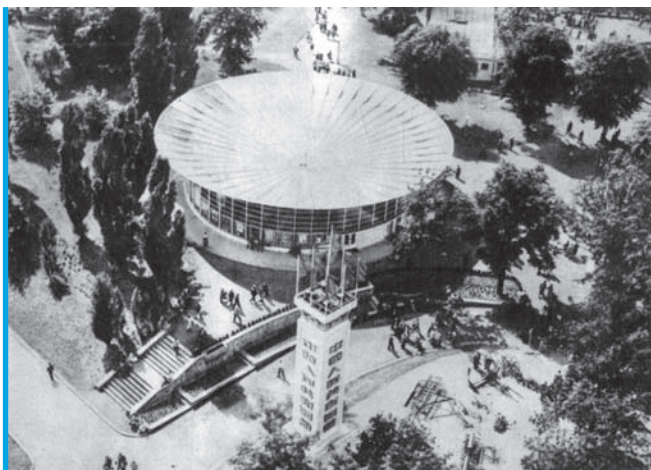

10. Targi Poznańskie 1955. Pawilon Centralnego Urzędu Wydawnictw tzw. „Parasol”. Stoisko - Jerzy Staniszkis. Repr. „Projekt”

przykładem były tu projekty pawilonu polskiego na Wystawę Rolniczą w Moskwie w 1951 roku (il. 7). Kazimierz Marczewski i Zygmunt Stępiński, Bohdan Lachert, Helena i Szymon Syrkusowie i inni, przedstawili projekty w formach neorenesansowych¹¹. Całkowicie odmiennie wyglądała sytuacja w zakresie targów handlowych, gdzie należało w atrakcyjny sposób zareklamować polskie towary. Największe wówczas i mające długą tradycję Targi Poznańskie i Targi Lipskie dawały możliwość eksperymentowania dla grafików, malarzy

11. Dyskusja na temat Pawilonu Polskiego na Wystawie Rolniczej w Moskwie, „Architektura”, 1951, s. 239-245.

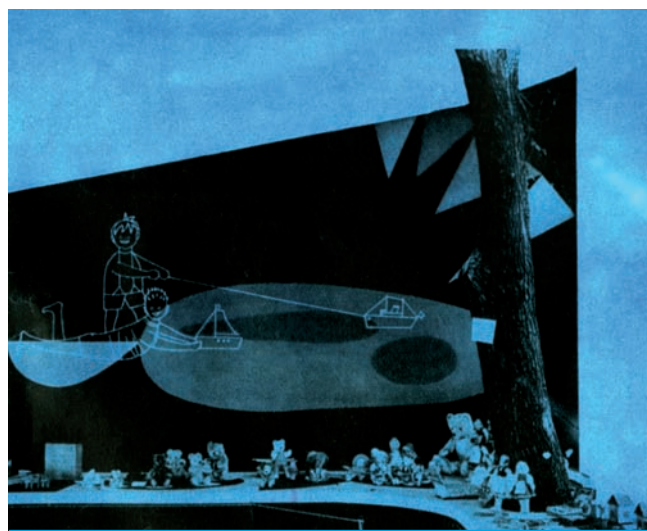
9. Targi Poznańskie 1955. Pawilon Centralnego Urzędu Wydawnictw, tzw. „Parasol”. Jerzy Staniszkis. Repr. „Projekt”

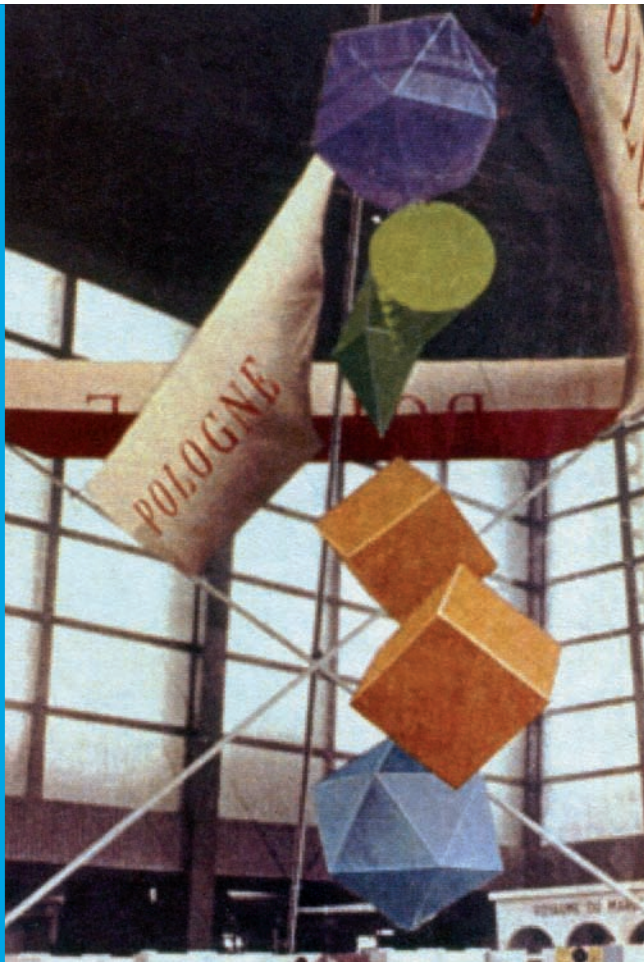

i architektów, uciekających od projektów typowych, sporządzanych w państwowych biurach¹² (il. 8, 9, 10, 11). Jerzy Hryniewiecki pisał: „W wystawach tych odczuliśmy całą siłę z jaką nasza plastyka, wsparta autentycykiem dokumentu, potrafi przemówić do wyobraźni widza. Od wystaw początkowo gadatliwych, pełnych napisów i cytat rozmieszczonych wszędzie, doszliśmy do lapidarnych skrótów, jasno i bezpośrednio

12. Odziemski Leon Jerzy, Międzynarodowe Targi Poznańskie, „Projekt”.

11. Targi Poznańskie 1955. Fragment Pawilonu Dziecka, Aleksander Janusz Łącki. Repr. „Projekt”

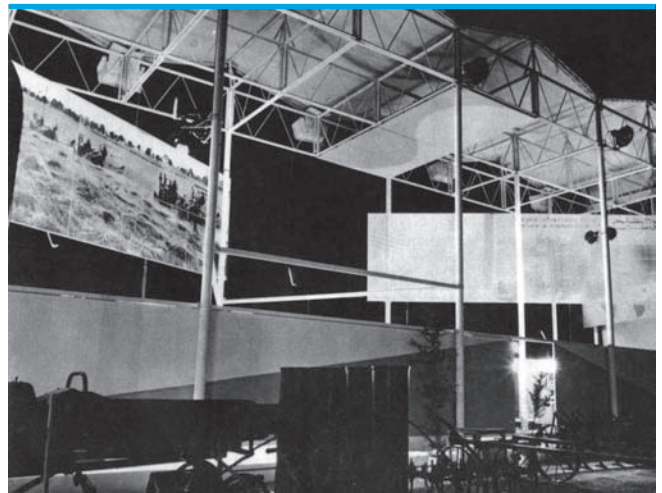
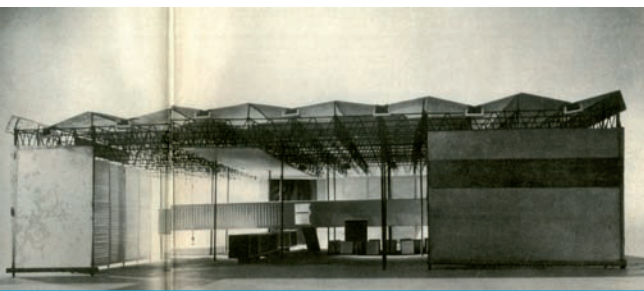
12. Targi Paryskie 1958. Jerzy Staniszkis. Repr. Wystawa w 90. rocznicę urodzin Jerzego Staniszkisa

nio przemawiających do uczuć widza – doszliśmy do słów języka plastycznego”¹³.

Do czołówki należał wówczas Jerzy Staniszkis. Sporządzając w drugiej połowie lat 50. jako pracownik Państwowego Instytutu Sztuki, dokumentację Staniszkisa mogłem na bieżąco poznać jego prace i innych w zakresie wystawiennictwa (il. 12). Targi Lipskie (1949, 1954, 1960), Targi Poznańskie (1955), Targi Paryskie (1951, 1952, 1958, 1960), Pekin (1953), Bagdad, Brno, Damaszek, Trypolis, Tunis, Wiedeń, Zagrzeb (1960). Wśród współpracowników pojawiają się nazwiska architektów: Michała Filipowicza, Czesława Wielhorskiego, konstruktorów: Bohdana Koya

13. Hryniewiecki Jerzy, *O naszym wystawiennictwie*, „Projekt”.

13. Projekt pawilonu dla krajów tropikalnych, Jerzy Sołtan. Repr. „Projekt”

14. Pawilon tropikalny. Repr. „Projekt”

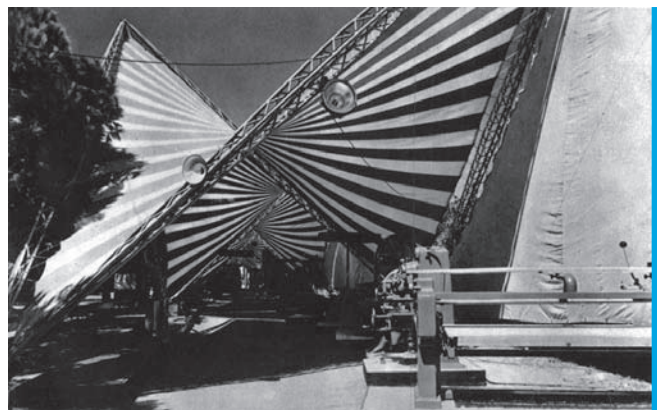
i Waława Zalewskiego, grafików Andrzeja Zaborowskiego, Jerzego Srokowskiego i innych¹⁴. Polskich wystaw było wówczas bardzo wiele na całym świecie¹⁵.

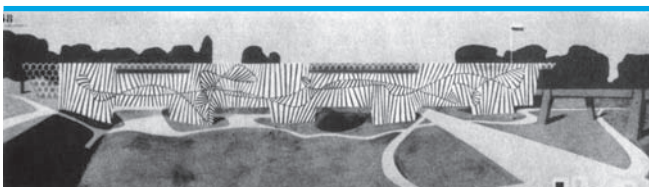
Dużym wydarzeniem połowy lat pięćdziesiątych były polskie pawilony handlowe przeznaczone dla krajów tropikalnych (il. 13, 14). W latach 1954-1956 osiemnastoosobowy zespół Jerzego Sołtana z Zakładów Doświadczalnych Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie (między innymi Zbigniew Ihnatowicz, Julian Pałka, Waław Zalewski) opracował typ pawilonu wystawowego dla krajów tropikalnych tzw. „tropik” - z myślą o targach w Damaszku, Dżakarcie, Rangunie, Delhi. Był to produkowany w kraju prefabrykat składający się z wiązania dachowego i podtrzymujących go słupków. Wiązanie dachowe było wykonane z lekkich dźwigarów o długości 2,35 m, szczepionych złączami. Podtrzymujące je słupy mogły być w rozstawach od 2,35 m do 11,75 m., pozwalających na umieszczanie eksponatów różnych wielkości. Ściany mogły być z płótna, żaluzji lub pełnych ekranów.

14. Wystawa w 90. rocznicę urodzin Jerzego Staniszkisa, Oddział Warszawski Stowarzyszenia Architektów Polskich, 23 listopada - 5 grudnia 2004, komisarz wystawy Tadeusz Barucki, projekt wystawy i katalogu Jerzy Staniszkis. Autorzy tekstów: Tadeusz Barucki, Jerzy Staniszkis, Lech Kłosiewicz, Paweł Koziełski, Andrzej K. Olszewski.

15. Olszewski Andrzej K., *Polskie Wystawiennictwo*, „Fundamenty”, 1957, nr 9, s. 6.

15. Targi w Izmirze 1955. Oskar Hansen, Lech Tomaszewski. Repr. „Projekt”

16. Projekt pawilonu polskiego w Brukseli. Jerzy Sołtan, 1956. Repr. „Projekt”

Na płótnach można było umieszczać grafikę lub zdjęcia¹⁶. W latach 1955 i 1956 Oskar Hansen zaprojektował pawilon na Międzynarodowe Targi w Izmirze (il. 15). Były to płótna rozpięte na stalowych linach.

Na rok 1958 przygotowywano Wystawę Światową w Brukseli - pierwszą w Europie po paryskiej w 1937 roku. Polska zgłosiła swój udział. Dostaliśmy działkę i w 1956 roku ogłoszono konkurs. Spośród kilku propozycji wybrano projekt zespołu Jerzego Sołtana o dynamicznej, pełnej efektów plastycznych bryle (il. 16). Niestety w ostatniej chwili władze wycofały się z udziału Polski w Expo 58. Dopiero po 53 latach od wystawy w Nowym Jorku w 1939 roku Polska wróciła do Wystaw Światowych udziałem w Expo 92 w Sewilli¹⁷.

16. Sołtan Jerzy, *Polski pawilon typowy dla krajów tropikalnych*, „Projekt”.
17. Drexlerowa A., Olszewski A. K., op.cit., s. 263-266.

